

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.40>**Сергій Обшалов,**

канд. юрид. наук, доцент,

декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЖИТЛОМ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань оперативно-розшукового забезпечення розслідування убивств, поєднаних із заволодінням житлом. Увага приділяється описанню структурних елементів організації розслідування злочинів даної категорії. Досліджуються теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з визначенням необхідності внесення відомостей до ЄРДР. Наводяться типові слідчі ситуації й відповідні напрями досудового розслідування. Зазначається, що держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Водночас через можливість отримати надприбутки внаслідок отримання права власності на житло з кожним роком частішає кількість зловживань, пов'язаних із незаконним заволодінням житлом або правом на нього. Найстрашнішим є той факт, що людина, володіючи житлом, може бути позбавлена найціннішого права, що закріплено у ст. 27 Конституції, – права на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя інакше як на підставі закону за рішенням суду. Проте, маючи на меті заволодіти нерухомістю, злочинці не зупиняються ні перед чим і можуть навіть вчинити щодо власника житла вбивство. Поділяється думка науковців, які вважають, що ці поняття невіддільні одне від одного, оскільки планування виражається у вигляді заходів (у тому числі висуненні версії, визначенні обставин, які підлягають встановленню, з'ясуванні слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування), застосуванні певних техніко-криміналістичних та інших наукових засобів, визначенні строків і виконавців.

Автор наголошує на тому, що вирішення організаційних питань, які виникають у процесі оперативно-розшукового забезпечення розкриття й розслідування убивств, поєднаних із заволодінням житлом, є одним із найважливіших напрямів. Вдала організація може бути тільки завдяки оптимальному плануванню та ефективній тактиці. Водночас напрями розслідування цілком залежать від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування і може постійно змінюватися.

Ключові слова: оперативно-розшукове забезпечення, житло, власник житла, заволодіння житлом, вбивство, організація та планування розслідування, слідчі ситуації.

Постановка проблеми. Конституцією України визначено ряд основоположних прав та свобод людини та громадянина, серед яких і право на житло, що закріплено у статті 47 Основного Закону. Після 1992 року, коли розпочався процес масової приватизації, зросла кількість цивільно-правових угод купівлі-продажу, дарування, міни, спадкування, за якими відбувається перехід права власності на нього. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Водночас через можливість отримати надприбутки внаслідок отримання права власності на житло з кожним роком частішає кількість зловживань, пов'язаних із незаконним заволодінням

житлом або правом на нього. Найстрашнішим є той факт, що людина, володіючи житлом, може бути позбавлена найціннішого права, що закріплено у ст. 27 Конституції, – права на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя інакше як на підставі закону за рішенням суду. Проте, маючи на меті заволодіти нерухомістю, злочинці не зупиняються ні перед чим і можуть навіть вчинити щодо власника житла вбивство. Це ставить перед наукою завдання щодо розробки нових підходів до боротьби зі злочинами у сфері нерухомості, у тому числі із вчиненням вбивства осіб, які володіють цією нерухомістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свід-

чить, що питання щодо організації розкриття й розслідування різних категорій злочинів неодноразово розглядалися у наукових працях Р. С. Белкіна, В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, В. О. Коновалової, В. Ю. Шепітько, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського та ряду інших вчених. Питання організації розслідування злочинів у сфері нерухомості не залишилися без уваги й у дослідженнях Д. М. Андрієва, С. В. Князева, Н. В. Павлової, Д. А. Птушкіна, К. О. Чередник та ін. Проте залишаються деякі не вирішені питання оперативно-розшукового забезпечення, що потребують додаткової уваги.

Це вказує на необхідність удосконалення наукових підходів та практики з оперативно-розшукового забезпечення розкриття та розслідування вбивств, поєднаних із заволодінням житлом, що і визначає актуальність даної статті.

Отже, **метою статті** є аналіз наданих у криміналістичній літературі підходів до трактування організації та планування розслідування, а також визначення основних напрямів оперативно-розшукового забезпечення розслідування вбивств, пов'язаних із заволодінням житлом.

Виклад основного матеріалу. У процесі розслідування вбивств, пов'язаних із заволодінням житлом, виникає низка організаційних питань, особливо на початковому етапі розслідування. Водночас вдала організація розслідування може бути тільки завдяки оптимальному плануванню та ефективній тактиці. Слід зауважити, що поняття «організація» та «планування» розслідування викликають бурхливі дискусії з приводу підпорядкованості цих понять одне одному. На думку одних вчених, «організація» є ширшим за «планування», на думку інших – навпаки.

Ми поділяємо думку науковців, які вважають, що ці поняття є невіддільні одне від одного, оскільки планування виражається у вигляді заходів (у тому числі висуненні версій, визначенні обставин, які підлягають встановленню, з'ясуванні слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування), застосуванні певних техніко-криміналістичних та інших наукових засобів, визначенні строків і виконавців. Хоча організація і є ширшим поняттям, але завдяки їй здійснюється реалізація наміченого плану, його адаптація до новостворених обставин. Зокрема, організація передбачає: 1) створення найбільш оптимальних умов для виконання запланованих заходів (проведення СРД, НСРД, ОРЗ), враховуючи як процесуальні, так і тактичні

аспекти; 2) застосування найбільш ефективних шляхів і способів реалізації поставлених завдань; 3) забезпечення узгодженості та упорядкованості дій органів й осіб під час вирішення цих завдань [1, с. 51].

Виходячи з цього, можна сказати, що організація та планування розслідування вбивств, пов'язаних із заволодінням житлом, може містити такі складники: отримання, вивчення та оцінка вихідної інформації про подію; визначення правової кваліфікації та прийняття рішення про внесення інформації до ЄРДР; зіставлення вихідної інформації з типовими слідчими ситуаціями, відповідно до яких розробляється алгоритм дій; висунення слідчих версій та їх перевірка; визначення обставин, які підлягають встановленню; визначення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення завдань розслідування; вирішення організаційних питань, спрямованих на виконання завдань.

Як показав аналіз судово-слідчої практики, на початку досудового розслідування у провадженнях щодо вбивств, пов'язаних із заволодінням житлом, дуже складно прийняти рішення та правильно організувати розслідування, оскільки на момент внесення відомостей до ЄРДР інформація є незначною. До того ж не завжди факт зникнення людини і заволодіння правом на житло є взаємопов'язаними.

Натомість рішення про внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення повинно бути прийняте у всіх випадках, коли йдеться про ознаки злочину. У цьому розрізі слід зауважити, що ч. 5 ст. 214 КПК України не вимагає прямої вказівки на факт злочину – такі відомості повинні лише вказувати на обставини, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення, тобто на ознаки конкретного злочину. Встановлення цих ознак шляхом проведення початкових слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів закономірно тягне за собою і встановлення сукупності окремих елементів складу цього злочину, а також створює можливість і для визначення окремих ознак цих елементів [2, с. 283].

Під час вивчення та оцінки початкової інформації необхідно звертатися до зіставлення фактичних даних, отриманих із різних джерел, що дозволяє виявити суперечності, неточності чи неповноту даних. На цьому етапі слідчий вирішує, які дані не викликають сумніву і можуть бути оцінені як достовірні, а які, навпаки, є сумнівними і вимагають перевірки; на які питання можна відповісти стверджувально, а на які – ні; які дані стосуються справи, які – ні [3, с. 222].

При цьому перевірка оперативної інформації проводиться також шляхом зіставлення її з наявними достовірними даними [4, с. 23].

Д. М. Андреев зазначає, що складність встановлення взаємозв'язку між зникненням особи та заволодінням правом на житло полягає в тому, що повідомлення про безвісне зникнення особи не є рівнозначним повідомленням про вчинення злочину, оскільки в ньому, як правило, немає даних, які б вказували на вчинення злочину стосовно зниклого, та не може бути підставою для внесення повідомлення про зникнення в ЄРДР. Важливим питанням є саме встановлення можливості вчинення злочину щодо особи за результатами розгляду заяви чи повідомлення про її зникнення. Оперативне вирішення цього питання може запобігти позбавленню життя та (або) заволодінню правом власності на належне їй житлове приміщення [5, с. 199].

Як свідчить аналіз судово-слідчої практики, у 12 % випадків злочинці вивозять власника житла до села і там його утримують у неволі, у 3 % випадків поміщують у психіатричну лікарню. Позбавившись потерпілого, злочинці здійснюють незаконні угоди цивільно-правового характеру різними способами. Одним із поширених способів є укладання угоди від імені власника, коли або знаходиться особа, схожа на власника, або підробляється паспорт власника.

Набули поширення випадки, коли власника житла визнають померлим. У цьому разі слід зауважити, що, згідно зі ст. 46 ЦК України, фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру [6].

Вирішуючи питання щодо можливості визнання власника житла померлою особою, злочинці можуть не поспішати позбавити потерпілого життя, оскільки припускають альтернативний варіант – примусити потерпілого підписати документи під психічним та фізичним впливом. Проте близько 4 % випадків пов'язані з тим, що запобігти позбавленню життя власника об'єкта нерухомості вже не вдається, оскільки заволо-

діння правом власності вже здійснилося, а потерпілого вбито з метою приховування слідів злочину.

Якщо злочинні дії вчинено щодо нерухомості, власник якої помер або зник безвісти, можуть скластися такі ситуації:

1) провадження відкрито за заявою особи, яку деякий час вважали безвісно відсутньою і щодо нерухомості якої вчинено шахрайські дії шляхом підробки документів, підтверджуючих факт смерті цієї особи. Злочинець встановлений, або є достовірною інформація про злочинців, їх кількість, механізм вчинення злочину, що дозволяє проводити розслідування у повному обсязі;

2) кримінальне провадження відкрито за заявою особи, яку тривалий час вважали безвісно відсутньою і щодо нерухомості якої вчинено шахрайські дії шляхом підробки документів, підтверджуючих факт смерті цієї особи. Злочинець невідомий, у зв'язку з тим, що пройшов тривалий час, інформація про злочинців, їх кількість, механізм вчинення злочину обмежена;

3) кримінальне провадження відкрито за заявою особи, яка є родичем померлого і спадкоємцем нерухомості, щодо якої вчинено переоформлення шляхом шахрайських дій. Злочинець відомий, заперечує свою провину, але є достатньою інформацією, що свідчить про вчинення злочину саме ним.

Як слушно зазначає Д. А. Птушкін, основними напрямками розслідування у таких ситуаціях є з'ясування низки обставин, зокрема причин смерті особи, факту видачі злочинцем свідоцтва про смерть, факту звернення злочинців до юридичних та фізичних осіб з питань щодо відчуження житла, та причетності цих осіб до вчинення злочину тощо. При цьому з метою встановлення факту та обставин смерті особи, житло якої було відчужено після її смерті, зазвичай проводяться такі заходи: отримання інформації про особу, яка повідомила до поліції про смерть власника житла; з'ясування, чи є у померлого власника родичі, які є законними спадкоємцями; з'ясування, чи було виявлено документи, що засвідчують особу померлого власника, та правовстановлюючі документи на житло; хто знайшов і куди потім було передано ці документи; з'ясування, чи є, згідно з правовстановлюючими документами, інші власники житла [7, с. 154].

Розвернутий алгоритм перевірочних дій у такій ситуації надала Н. В. Павлова, яка зауважує, що після смерті власника житла злочинці за допомогою підробки документів або пред'явлення нотаріусу особи, котра виступає у ролі власника житла, укладають угоду купівлі-продажу щодо цього житла.

Тому з'ясування низки обставин, зокрема причин смерті особи, факту видачі злочинцю свідоцтва про смерть, факту звернення певних осіб до юридичних та фізичних осіб з питань щодо відчуження житла тощо, є дуже важливим. З метою встановлення факту та обставин смерті особи, житло якої було відчужено після її смерті, вчена запропонувала такі перевірочні заходи: ознайомлення з вихідною інформацією за фактом смерті; проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення причин смерті; проведення допитів осіб, які зможуть надати інформацію про власника житла та обставини його смерті, обставин відчуження житла після його смерті; проведення допиту судово-медичного експерта, працівників моргу для з'ясування питань: а) коли надійшов труп; б) що стало причиною смерті; в) чи було передано документи, що засвідчують особу, разом з померлим, місцезнаходження цих документів тощо. При цьому з метою встановлення факту видачі шахраю свідоцтва про смерть слід з'ясувати такі питання: а) чи звертався хто з проханням повернути паспорт, видати свідоцтво про смерть, хто ці особи, які їхні прикмети; б) чи надавали ці особи заяви з приводу надання свідоцтва, які документи при цьому пред'являли. Також необхідно перевірити записи у журналі реєстрації видачі свідоцтв про смерть, оскільки вони містять паспортні дані особи, яка звернулася за видачею свідоцтва про смерть (необхідного злочинцям для зняття померлого з реєстраційного обліку) [8, с. 64].

Відіграє важливу роль факт звернення злочинців до юридичних та фізичних осіб з питань щодо відчуження житла, власником якого була померла, та з питань отримання певних документів. Для цього необхідно провести допит працівників комунальних служб, працівників державної міграційної служби, працівників реєстраційних служб та ін. У разі потреби ці документи слід вилучити шляхом тимчасового доступу до речей та документів або, у разі відмови, обшуку. Встановлення даних фактів є дуже важливим, оскільки від цього залежить кваліфікація злочину.

Загалом, організація та планування розслідування залежить від конкретної слідчої ситуації, що склалася у кримінальному провадженні на певному етапі досудового розслідування.

Слід погодитися з думкою вчених, які переконані, що досягнення слідчим будь-якої з намічених цілей має починатися з оцінки наявної слідчої ситуації і, за потреби, з ужиття заходів щодо зміни її в сприятливий бік. В. К. Весельський вважає, що підставою для загальної класифікації ситуацій є її якісна стосовно можливості досягнення

цілей розслідування характеристика. Тому вчений поділив усі ситуації на сприятливі й несприятливі для розслідування [9, с. 197].

У цьому розрізі вдало підійшов до алгоритмізації процесу розслідування, залежно від типових слідчих ситуацій, О. С. Павлюк, який визначив стратегію пізнавальної діяльності з урахуванням особливостей, притаманних розслідуванню вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, залежно від слідчої ситуації та від кількості та якості криміналістично значимої інформації. До найсприятливішої він відніс ситуацію, за якої вихідні дані характеризуються значним обсягом накопиченої оперативної та процесуальної інформації про криміналістично значимі обставини злочину, тобто в цілому ясною є картина вбивства. Загальний алгоритм пізнання, тобто з'ясування обставин події, встановлення способу вчинення, знаряддя, особи та мотивів вбивства, складається з таких дій: огляду місця події та огляду трупа, пошуку, виявлення та вилучення знарядь та засобів, слідів убивства; затримання підозрюваного; допиту потерпілого щодо обставин злочину; допитів свідків; паралельно слідчий здійснює: збір даних про особу підозрюваного, його зв'язки, спосіб життя; перевірку на причетність підозрюваного до вчинення інших злочинів. Проте вчений справедливо наголошує, що сприятлива ситуація на наступних етапах розслідування може трансформуватися у несприятливу у разі активної протидії розслідуванню з боку підозрюваного, його захисника, родичів та інших осіб [10, с. 213].

Щодо вбивств, поєднаних із безвісним зникненням потерпілого (несприятлива ситуація), алгоритм дій слідчого спрямований на виявлення місцезнаходження трупа і полягає у проведенні таких слідчих (розшукових) дій та інших заходів: 1) необхідно докладно зібрати дані про особу потерпілого, встановити, як був одягнений зниклий, які супроводжуючі речі були при ньому (документи про право власності, гроші, цінні речі). Для цього слід допитати в якості свідків: заявника про зникнення потерпілого; осіб, які останніми бачили потерпілого; рідних, друзів, сусідів, обізнаних щодо способу життя потерпілого, розпорядок дня тощо, його можливого перебування в лікувальних закладах; осіб, які бачили (зустрічали) потерпілого незадовго до вчинення убивства; осіб, які проживають у домоволодінні потерпілого або винаймають житло в останнього; 2) з метою встановлення місця вчинення убивства потрібно провести огляд місця останнього проживання та роботи потенційного потерпілого, за необхідності провести

обшуки у приміщенні, де раніше проживав зниклий, пошук імовірних слідів убивства, знарядь вчинення злочину та інших слідів можливого вбивства; 3) ретельно допитати осіб, що мешкають у житлі зниклого, щодо того, кому належить квартира, у кого вони її придбали або винаймають; перевірити документи на право власності тощо [11, с. 121].

Висновки

Таким чином, вирішення організаційних питань, що виникають у процесі оперативно-розшукового забезпечення розкриття й розслідування убивств, поєднаних із заволодінням житлом, є одним із найважливіших напрямів. Вдала організація розслідування може бути тільки завдяки оптимальному плануванню та ефективній тактиці. Водночас напрями розслідування цілком залежать від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування, що може постійно змінюватися.

Список використаних джерел:

1. Павлова Н.В., Птушкін Д.А., Чаплинський К.О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян : монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 190 с.
2. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. / за ред. В.Г. Гончаренка; Акад. адвокатури України. Київ: Юстініан, 2014. 573 с.
3. Криміналістика : учебник / под ред. Р.С. Белкина. Москва: Юрид. лит., 1986. 542 с.

Sergiy Obshalov. Operational research support of the investigation of murders related to housing: problems of theory and practice

The article is devoted to the study of the organization of the investigation of murders connected with the seizure of housing. It is emphasized that the state creates conditions under which every citizen will be able to build housing, buy it or rent it. Meanwhile, due to the possibility of obtaining extra profits as a result of obtaining the right to own housing, the number of abuses related to illegal possession of the right or the right to it increases every year. The worst thing is the fact that a person, owning a home, can be deprived of the most valuable right - the right to life. No one shall be arbitrarily deprived of his life except in accordance with the law of a court. However, in order to seize real estate, criminals are not inferior to anything and may even commit murder against the homeowner. This poses a challenge to science and law enforcement to develop new approaches to combating real estate crimes related to the murder of those who own real estate.

It is noted that the investigation of murders combined with the seizure of housing raises a number of organizational issues, especially at the initial stage. At the same time, a successful organization can only be due to optimal planning and effective tactics. The analysis of the approaches to the interpretation of the organization and planning of the investigation provided in the criminalistics literature is carried out. Attention is paid to the description of the structural elements of the organization of the investigation of crimes of this category.

Theoretical and practical problems in determining the need to enter information into the Unified Register of pre-trial investigations are investigated. Typical investigative situations and relevant areas of investigation are provided.

A number of concrete proposals and recommendations are presented, aimed at improving forensic provision of investigation of offenses. Specific scientific categories of the criminal process and forensic sciences have been specified.

Key words: operative-search support, housing, homeowner, taking possession of housing, murder, organization and planning of investigation, investigative situations, operational and search support.

4. Князев С.В. Виявлення та перевірка оперативної інформації при протидії злочинам, що вчиняються на ринку житла. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1 (32). С. 22-26.

5. Андрієв Д.М. Встановлення взаємозв'язку між фактами зникнення або вбивства потерпілого та заволодінням правом власності на житло. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 199-205.

6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

7. Птушкін Д.А. Організаційні заходи та визначення напрямів розслідування шахрайств, учинених щодо об'єктів нерухомого майна громадян, відповідно до типових слідчих ситуацій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 151-154.

8. Павлова Н.В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла : монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 176 с.

9. Весельський В.К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193-199.

10. Павлюк О.С. Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 2. С. 212-215.

11. Павлюк О.С. Початкові слідчі ситуації розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. № 45. С. 119-122.